

RITOÓK ZSIGMOND

Költészet és fokhagyma

Megjegyzések Horatius 3. epódosához

*Parentis olim siquis in pia manu
senile guttur fregerit,
edit cicutis alium nocentius.
o dura messorum ilia!
quid hoc veneni saevit in praecordiis?
num viperinus his cruor
incoctus herbis me fefellit? an malas
Canidia tractavit dapes?
ut Argonautas praeter omnis candidum
Medea mirata est ducem,
ignota tauris inligaturum iuga
perunxit hoc Iasonem,
delibutis ulta donis paelicem
serpente fugit alite.
nec tantus umquam siderum insedit vapor
siticulosae Apuliae,
nec munus umeris efficacis Herculis
inarsit aestuosius.
at siquid umquam tale concupiveris,
iucose Maecenas, precor,
manum puella savio opponat tuo,
extrema et in sponda cubet.*

*Ki apja vén torkára merné átkozott
kezét emelni, annak adj*

A fordítás a szerző által rövidített magyar változat figyelembevételével készült. A tanulmány eredetileg megjelent: Ritoóók Zsigmond: Dichtkunst und Knoblauch, *Acta Antiqua Hung.* 45 (2005), 329–336.

fokhagymát enni, gyilkolóbbat, mint bürök!
 Ó, mit kibírsz, paraszt-gyomor!
 Mi marja, mondd, miféle méreg, gyomromat?
 Vipravért főztek talán
 e kotyvalékba titkon? vagy Canidia
 lötytyentett itt rossz főzetet?
 Mikor Medea megcsodálta sok deli
 Argo hajós legszebbikét,
 efféle írral kente meg, hogy tudjon az
 igába törni vad bikát,
 s e lébe mártva vágytársnője köntösét,
 szárnyas kigyóján elröpült...
 Csillag hevétől még nem égett így a föld
 tikkadt Apulia tájain,
 tettekben gazdag Herkules vállán se volt
 a Nessus vére égetőbb!
 Tréfás Maecenas, bármikor ha megkivánsz
 ilyesmit, azt óhajtom én:
 háritsa el csókod kezével kedvesed,
 s húzódjon ágyad szélire!

(Bede Anna fordítása)

Horatius harmadik epódosát a magyarázók legtöbbször azzal a megállapítással intézik el, hogy nem más, mint egy kedves és szórakoztató, ám művészileg nem különösebben értékes költemény. Maecenas azzal tréfálta meg Horatiust, hogy jócskán adagolt fokhagymával elkészített ételt – talán az ecetből, olajból, tört fokhagymából, rutából, zellerből, korianderből és sajtból készített *moretumot* – tálalt fel neki, amely Horatiusnak gyomorégést okozott, s erre versben átkozza el tréfaképp vendéglátóját.¹ Az értelmezők azt gyanítják, hogy a költemény néhány évvel az *iter Brundisinum* (Sat 1. 5) után keletkezhetett. Mindez lehetséges, ám a vers talán mégiscsak több, mint mókázás. Ahhoz, hogy ezt igazoljam, kissé távolabbról kell kezdenem.

A hellénisztikus irodalomtudományon belül több irányzat létezett egyidejűleg. Képviselőik művei szinte kivétel nélkül elvesztek, ám nézeteiket ismerjük a velük vitatkozó Philodémos műveiből – amelyek ugyancsak töredékesen maradtak ránk –, különösen a *Peri poiématón* (A költészetről) címűből, amely első könyvének példaszerré kiadását Richard Janko el is készítette.² Létezett egy olyan irány-

1 „Az alkalmi költeményt nem mindenki tartja költői csúcsteljesítménynek, de nem is az akart lenni” – foglalja össze Borzsák I. az akkori *communis opinio*-t. (Horatius: *Ódák és epódoszok*. Budapest, 1975, 527.) Újabban D. Mankin többet is lát a versben, amennyiben azon költemények közé sorolja, amelyek egy – színlelt – szidalom kifejezése által éppen a baráti vonzalmat fejezik ki (Horace: *Epodes*. Cambridge, 1988, 88.) körülbelül a „nem bántják, csak szeretik egymást” értelmében.

2 *Philodemus: On poems*. Book I. Ed. with Introd., Transl. and Comm. by Janko, R. Oxford, 2000.

zat, amely szerint a költő feladata a gyönyörködtetés, méghozzá nem a tartalomból (*noéma*), hanem a nyelvi megformálásból adódó gyönyörködtetés. A költői tevékenység értékelése csakis ettől függ. Annak tekintetében, hogy a nyelvi megformálás esetében mi a döntő, a szóválasztás, a szavak összefűzése, vagy egyszerűen a hangzásuk, különböző vélemények léteztek, abban azonban, hogy a tartalom mellékes, mindannyian egyetértettek. „A gondolat nem mozgat meg” – fogalmazta meg Hérakleodóros, az irányzat egyik képviselője.³

Szükségtelen bizonyítanunk, hogy ez a gondolat Gorgiasra vezethető vissza, aki különleges varázserőt tulajdonított a nyelvnek, s tagadta, hogy az képes lenne bármit is megállapítani a valóságról.⁴

Hérakleodóros szerint – akinek az írásaiból csak azt ismerjük, amit Philodémos közöl – „a versek gyönyörködtetik a hallást” és „a gyönyörűség természetből fogva a szavak összefűzésében, pontosabban az ahhoz kötődő jó hangzásban (*eufónia*) áll. Ez a költő sajátja, (az *idion*), mert a szavak és gondolatok közös tulajdon (*koinon*), s ezeket onnan veszi, ahonnan akarja.”⁵

Hérakleodóros azonban tovább ment ennél. A papirusz ezen a ponton nagyon töredékes, de az érvelés világos: Arisztotelész egyik gondolatmenetére emlékeztet a *Poétikából*. Az utánpótlás tárgya lehet rút vagy visolyogtató, az utánpótlás maga mégis gyönyörködtethet (1448 b 10–12). Hérakleodóros hasonlóan érvel: ha a szavak úgy vannak összefűzve, hogy az abból adódó jó hangzás gyönyörűséget vált ki, akkor a vers gyönyörködtetni fog, legyen a tárgy és a gondolat mégoly taszító, hiszen „egy költemény kiválósága nem a szép vagy bölcs gondolatok összefűzésétől függ, minthogy ezek közösek”.⁶ Hérakleodóros felsorol néhány bizzar példát az Odysseus fejéhez vágott éjjeliedényről a félig sült halig, amelynek fejéből kidüldednek tátongó szemüregei.⁷ (Valószínűleg nem is minden példa maradt fenn.) A tanulságot a következőképp foglalja össze: „azokat kell költőnek tartanunk, akik egész a halig és fokhagymáig eljutottak”.⁸

A fokhagyma kezdetben, amikor az élet „parasztosabb” volt, mind az ókori görögöknél, mind a rómaiaknál kedvelt étel hírében állt. Aristophanes többször említi.⁹ Létezett egy sóban pácolt fokhagymából készített szósz is,¹⁰ s a fokhagyma szaga miatt a – nemcsak paraszti származású – férjek esetében annak igazolásául szolgált, hogy nem léptek félre.¹¹ Később, amidőn a szokások fino-

3 *Peri poiématón* II. könyv, N 1081 b fr. 23 6–8 = F 18 Janko (2. jegyzet) 161.

4 DK 82 B 11. 10; 14; Ps.-Arist. MGX 980 a 13–b 20.

5 *Peri poiématón* I. 193. 6–11; 195. 4–8. A következőkben, ha másképp nem jelölöm, mindig erre a könyvre hivatkozom. Hérakleodóroshoz lásd Janko (2. jegyzet) 155–165.

6 195. 4–8.

7 212. 8–213. 5

8 210. 14–19.

9 Például Ar. *Ach.* 164; 761; *Lys.* 689. A 679. vers arra utalhat, hogy a fokhagyma már akkor sem számított az ingyencfalatok közé.

10 Ar. *Equ.* 199; 1095; *Ec* 291.

11 Xen *Conv.* 4, 8; ugyanígy a nőknél is: Ar. *Th.* 492–496.

mabbak és urbánusabbak lettek, a fokhagyma egyre inkább megve-tetté vált, mint az alacsony rétegek jellemző étke.¹² Nem véletlen, hogy Horatius a *dura messorum ilia*-t (a. m. edzett aratógyomor) említi. Hasonló volt a helyzet ugyanis magában Rómában is. A fokhagymát itt is eleve durva dolognak¹³ tartották, sőt szidalmakban emlegették, mint Plautus.¹⁴ Ha tehát Hérakleodóros a költői tehetség próbakö-veként említi, hogy tudniillik csak az tekinthető igazi költőnek, aki a fokhagymáról is tud szép, azaz szép hangzású verset írni, akkor a fokhagyma alatt valami kifejezetten alacsonyrendű, alantas dolgot értett.

Horatius minden kétséget kizáróan ismerte ezeket az elméleteket, akár közvetlenül Hérakleodóros írásaiból, akár Philodémos Hérakleodórosszal és társaival folytatott vitájából. Philodémos ba-rátságban állt Róma politikai és szellemi életének számos vezető személyiségével, többek között Horatiust a Maecenas-körbe bevezet-ő L. Variusszal,¹⁵ sőt maga Horatius idézi egyik szatírájában Philo-démos egy elveszett epigrammáját is.¹⁶ Ám az is kétségtől állítha-tó, hogy Horatiusnak más volt a költészetről alkotott véleménye.

Köztudomású – megint a *Peri poiématón* a forrás, csak ezúttal az ötödik könyv –, hogy a parioni Neoptolemos a tartalmat éppoly fontosnak tartotta, mint a szöveg összerakását (*synthesis*), azaz for-máját, s hogy a költő feladatának nemcsak a gyönyörködtetést, hanem a hasznosságot is tartotta.¹⁷ Az *Ars poetica* vonatkozó helyeit felsorolni is hosszú volna.

Versünk tehát nem pusztán egy Maecenashoz intézett tréfás válasz, mert az meg akarta viccelni költőnket, hanem annak a hellénisztikus esztétikai irányvonalnak parodisztikus elutasítása is egyben, amely kizárólagosan a formát tartotta számottevőnek. Ha az, aki a fokhagymáról jó hangzású verset tud írni, egyszeriben nagy költő is – hát kérem, legyen! A vers nemcsak paródiát, hanem öniróniát is tartalmaz. Ez ugyanaz a költői magatartás, amelyet a szatírákban is megfigyelhetünk.

A költemény gyűrűs kompozíciója a következőképp alakul:

- A 1–4: Átok az apagyilkosra: egyen fokhagymát!
- B 5–6: Talán viperavér is került az ételbe
- C 7–8: Canidia kezelte az ételt?
- D 9–14: Médea mérge
- C' 15–16: Égető, mint Apulia forrósága
- B' 17–18: mint Nessos inge
- A' 19–22: Maecenas megátkozása

12 R. G. Ussher szerint (*The Characters of Theophrastus*. Bristol, 1993², a 4,1-gyel kapcsolatban) a *thymos* ott „fokhagymát” jelent. Ha ez igaz, akkora már az *argoikos*ra volna jellemző, hogy előszeretettel fogyasztottak fokhagymát. Az értelmezés azonban kérdéses.

13 Varro, *Men.* 63; Suet. *Ves.* 8. 3.

14 *Mos.* 39; *Poen.* 1313–1314.

15 Hor. *Sat.* 1. 6. 55.

16 *Sat.* 1. 2. 121–122.

17 5. 10. 32–11. 4

A megfelelések nem mindenhol egyformán erősek. A leggyengébb a C és C' közötti; a B és B' közöttit talán megerősítheti a sophoklési *Trachisi nők* egyik helye, ahol Hyllos a Nessos-ing égő kínjáról a következőket mondja:

*Vonagló kúnja; mint a véres vipera
halálos mérge, szívta-marta tagjait.*¹⁸

(Kardos László fordítása)

A és A' között a megfelelés teljes mértékű, s általuk közrefogva helyezkedik el a mítosz. Ez pedig az eposz keretes mitológiai exemplumainak szerkezeti helyére emlékeztet, de még inkább a pindaroszi enkómionok struktúrájára: egy adott szituáció mint kiindulópont – mítosz – visszatérés az adott szituációhoz. A jelentéktelen tárgy és a nagy ívű szerkezet közötti feszültséget az is növeli, hogy Pindaros éppen leghosszabb költeményében, az argonauták vállalkozásáról beszámoló 4. *pythói ódában* megemlíti azt is, hogy Médea megkente Iasont, természetesen nem fokhagymával, hanem olajjal.¹⁹ Hérakleodórost és az antik formalistákat mindeközben nem is a szerkezet mint egész érdekelte, hanem a hangzás: a hangok, hangkapcsolatok, a hangsúly és a szófűzés hatása a fülre. Hérakleodóros egészen addig elment, hogy véleménye szerint értelmetlen vagy homályos versek is gyönyörködtethetnek,²⁰ Pausimachos pedig – ezzel nyilván összhangban – azzal radikalizálta álláspontját, hogy két egyformán idegen és egyformán nem értett nyelv közül az egyiket szépnek, a másikat rútnak tarthatjuk, amiként az ember a pacsirták énekében is inkább örömet leli, mint más madarak dalában.²¹ Alaposan megvizsgálta az egyes hangok fajtáit, feltehetőleg elsőként, merthogy a kérdés metodikai tárgyalását (*methodiké parangelia*) szükségesnek és még elvégzendőnek nevezi.²² A hosszú í véleménye szerint rosszabb, mint az é, az sz-hangok kellemetlenek, a *khal* szótagot (zárt és hangsúlytalan) a *khalkos* szóban nehéz kiejteni, stb.²³ Andromenidés véleménye szerint az l hang viszont kellemes.²⁴

Hasonló álláspontot képviselt később Halikarnassosi Dionysios, noha néha élesebben fogalmazott. Az sz hangról azt állítja, hogy sem *kharis*, sem szépség nincsen benne, mert a sziszegés értelmetlen és állati.²⁵ Az r hang véleménye szerint bár hideg, mégis a legnemesebb

18 Tr. 770–771.

19 P. 4. 221.

20 33. 1–3 és Janko kommentárjában a felsorolt helyek; P. Herc. 1676 fr. 3. 20–22.

21 99. 25–100. 6.

22 80. 6–20

23 99. 1–3; 86. 4–17. Bár azt is elismeri, hogy a ksz vagy az sz hang széppé is tehetik a szót. Az persze, hogy az sz-hangok kellemetlen hangzásúak, nem volt új megfigyelés: már Linos is alkotott olyan költeményeket, amelyek nem tartalmaztak szigmát (Ath. 455 c–d, vö. PMG 702), és Pindaros is *san kibálon*-ról beszél (*Dith.* 2. 2).

24 181. 15–22; vö. 21. 9–14.

25 *Comp.* 14. p. 52. 6–7; 54. 16–18; 54. 13 U.–R.

a folyékony hangok között. E tanokat a rómaiak is átvették, noha helyenként természetesen máshogyan ítélték. Az r-t kellemetlennek tartották, minthogy a kutya morgásához hasonlít.²⁶

Ami a hangutánzást illeti, a hangokat nemcsak önmagukban értékelték, hanem a tapasztalathoz való viszonyukban is. Tudományos tárgyalásuk valószínűleg nyelvfilozófiai indíttatású volt – Dionysios Platón *Kratylos*-ára utal²⁷ –, ám a hellénizmusban a hangutánzás esztétikai jelentőséget kapott, anélkül, hogy az előbbi vonatkozását elvesztette volna. Pausimachos elsőként az állathangok utánzását tárgyalja. Ha valaki – mondja – ugatni, ciripelni vagy sziszegni tudna, megérdemelné a dicséretet, mert – éppen a hasonlóság eredményeként – ugyanazt az érzést váltja ki a hallgatókból, mint a cselekmény maga, amelyet utánoz.²⁸ Innen kiindulva magyarázza egyes homérosi szavak szépségét, amelyek szépen visszaadják azt a hatást, amelyet egyes események a hallásra gyakorolnak. A mérsékeltebb formalista Andromenidész rövidebben és általánosabban fogalmaz: a költőnek „ragyogó hangokat és a dolgoknak megfelelő szavakat (*ta tón pragmatón oikeia*) kell választania”.²⁹ Hasonlóan taglalja Dionysios is: ha Homéros olyasvalamiről beszél, amelynek a szépsége gyönyörködtet bennünket, „a legszebb hangokat használja, a leglágyabb félhangzókat, nem tömi tele a szótagokat zöngétlen mássalhangzókkal, s nem teszi tönkre a hangzást azzal, hogy nehezen kiejthető hangokat helyez egymás mellé, hanem a betűk (= hangok) összekapcsolását olyan lágyan végzi el, hogy anélkül folyik bele a hallásba, hogy megsértenék azt”. Ha viszont fájdalmas vagy félelmetes dolgokat mond el, akkor nem jó hangzású, hanem zörejszerű és zöngétlen hangokat választ, amelyeket nehéz kiejteni.³⁰ Minthogy példái gyakran ugyanazok, mint amelyeket Pausimachos is felsorolt, elfogadhatónak tűnik, hogy Pausimachos fejtegetései is hasonlóak voltak.

Amióta a kor irodalomtudósai ismertebbé váltak, felmérhető, mi mindent köszönhet nekik Dionysios (vagy mi minden vált közhellyé Dionysios korára), de az is, hogy a tartalomra, azaz a szavak értelmére ő jóval nagyobb figyelmet fordított. Ezt írja: „a költők és a prózaírók a dolgokat a szemük előtt tartva illő és kifejező (*oikeia kai délótika*) nevekkal látták el őket. Sok mindent átvettek a korábbiaktól, amik csak utánózzák a dolgokat (*hosa mimétika*)... Hatalmas forrásuk és tanítómesterük volt a természet, amely bennünket utánzóvá és olyan szavak alkotóivá tett, amelyek révén a dolgok az ésszerű és a gondolkodást megindító hasonlóságok szerint vannak kifejezve.”³¹

Költeményünk arra utal, hogy nagyjából Horatius is így gondolta, hiszen tartalom és hangzás nála is összhangban van. A vers kezdetén

26 Lucil. 367–368 Krenkel; Pers. 1. 94 és scholionja.

27 *Comp.* 16. p. 63. 1–3.

28 106. 6–14.

29 169. 16–18.

30 *Comp.* 16. p. 61. 20–62. 12.

31 *Comp.* 16. p. 61. 20–62. 12.

az i-hangok vannak túlsúlyban (legtöbbször rövid i-k természetesen): négy sorban tizenötöt találunk. A három hosszú i a *viperinus his* (6. vers) szókapcsolatban a két sz-hanggal a kígyó sziszegését utánozza. A negyedik sor azon túl, hogy az étel paraszti eredetére utal, a vágás hangjait festi le, amint a sarló lemetszi a kalászt. A *guttur fregerit* kellemetlen r-hangjai a csontok recsegését-ropogását utánozzák.

Mindezt nem azért említtem, mintha azt vélném, hogy Horatius tán az ujjain számolta volna az i-ket, hanem hogy bemutassam: Horatius tudott olyan verset írni a fokhagymáról, amely némely esztéták választékos ízlését is képes volt kielégíteni – miközben éppen parodizálta őket –, de nemcsak hangzása révén hatott.

Végül legyen szabad – némileg habozva – hozzáfűznöm még valamit az elmondottakhoz. Pausimachos foglalkozott a hangsúly kérdéseivel.³² A görög zenei hangsúlyra vonatkozó fejtegetéseket nem lehetett egy az egyben áttenni a latin nyomatóki hangsúlyra. Újabb kutatások meggyőző bizonyítékok alapján az *iktus* létét is kétségbe vonták, s helyette a hangsúlyritmust találták döntőnek, azaz a vizsgálatoknak nem a szóvégződésekből (cezúrákból), hanem a szóhangsúlyból kellene kiindulniuk.³³ Nem kívánok állást foglalni ebben a vitában, témám szempontjából szükségtelen is volna. Egyes jelenségek ugyanakkor kétségbevonhatatlanok, akármilyen magyarázatokkal is közelítünk hozzájuk. Ilyen például az a régóta ismert tény, hogy az Augustus-kori költők disztichonjaiban – Tibullusnál kevés kivétellel, Ovidiusnál szinte mindig, Propertiusnál egyre növekvő mértékben – a pentameter végén kéttagú szó áll, azaz az utolsó előtti szótag hangsúlyos. Ezt a jelenséget sem Catullusnál, sem más Augustus-kor előtti költőnél (beleértve Gallust) sem figyelhetjük meg, s a későbbi költők sem mind követték szigorúan e szabályt.³⁴ Mindez tudatos költői szándék eredménye. Nos, Horatius harmadik epódosában a többi jambikus epódoshoz hasonlóan (1–10) azt figyelhetjük meg, hogy a sorok – mindazonáltal kisebb – fele két szótagú szóra végződik, azaz a hangsúly a pentameterhez hasonlóan az

³² 88. 18–20; 89. 6–28; 94. 1–25.

³³ Így legújabbban – természetesen nem előzmények nélkül – még publikálatlan disszertációjában Karin Zeleny. Zeleny a latin költészet egészen új megközelítési és értelmezési lehetőségét dolgozza ki. Itt fejezem ki köszönetemet azért, hogy munkáját rendelkezésemre bocsátotta.

³⁴ Szigorúan követi a két Maecenas-elégia (*ad Maecenatem*), a *Consolatio ad Liviam* (egy kivétellel a 390. versben: *Pannonii*), a későbbiek között pedig Avianus; mindazonáltal a tendencia túlnyomórészt megmarad (Namatianusnál például 712 sorban 15 kivétel, azaz minden negyvenhetedik sorban – 2%, a *Phoimix*-ban 170 sorban 6 kivétel, azaz minden huszonnyolcadik sorban – 3% stb.).

utolsó előtti szótagra esik.³⁵ Catullus és a többi Augustus-kor előtti költő senariusában nem találkozunk ezzel a jelenséggel³⁶ (egyéb-ként Horatius hasonló versmértékeiben sem – *Epod.* 17).

A jambikus trimeter – jambikus dimeter kapcsolat Horatiuson kívül a *Catalepton*-ban szerepel még (13), itt 21 sorban másodéles végződést találunk, 19 sorban másutt a hangsúly – 52%, Horatiushoz hasonlóan³⁷; e versmértékeket találjuk még Seneca *Medeájában*,³⁸ amelyben minden sor kétszótagú szóra végződik.

Talán Horatius barátja, Tibullus példájára tudatosan olyasmivel kísérletezett, amely később divattá vált, vagy a pusztán véletlen, netán a költői nyelv nem tudatos fejlődése eredményét látjuk magunk előtt? Nem kívánom eldönteni a kérdést, ám inkább a második lehetőség felé hajlok, jöllehet a Seneca-drámák számarányai elgondolkodtatónak összevágának. E ponton a rómaiak mindenképpen saját útjukat járták. Másfelől az is érdekes, hogy amikor a görögre már a dinamikus hangsúly volt jellemző, a bizánciak – nem gyakran használt – trimetereiben még másodéles szót helyeztek a sor végére.

A költemény nemcsak abban kapcsolódik a megelőző darabhoz, hogy műfaja paródia, hanem azokra a sorokra is utal, amelyek a vidéki élet egyszerű ételeit magasztalják (55–60). A paraszti étel ezek szerint nemcsak olajbogyóból, sóskából és a megnehezült gyomrot gyógyító (*gravi salubres corpori*) mályvából állt ...

(Dejcsics Konrád fordítása)

35 A statisztika táblázatba rendezve:

Horatius epódosainak sorvégi hangsúlyeloszlása					
	Páratlan sorok		Páros sorok		A másodéles záródású sorok aránya
	paenultima-hangsúly	máshol a hangsúly	paenultima-hangsúly	máshol a hangsúly	
1.	8	9	9	8	50 %
2.	18	17	13	22	44 %
3.	5	6	5	6	45 %
4.	5	5	4	6	45 %
5.	22	29	22	29	48 %
6.	6	2	5	3	67 %
7.	3	7	6	4	45 %
8.	4	6	5	5	45 %
9.	9	10	8	11	44 %
10.	5	7	4	8	37 %

36 A két catullusi vers összesen 51 sorból áll, paenultima-hangsúllyal 12 sorban, az esetek 23%-ában találkozunk, hasonló a helyzet Volcacius Sedigitus szerény töredékeiben is: 19 sorban 4 paenultima-hangsúly, 21%. Horatius, *Epod.* 17: 81 sorban 25 paenultima-hangsúly, 30%. Megemlítem még, hogy Cicero senariusai (görög tragédiákból vett idézetfordításai) közt 104 sorban 44 paenultima-hangsúlyt találunk: az esetek 42%-át, míg Seneca *Hercules furens*-ében az 1036 senariusból 901 másodéles szóra végződik, a *Troades*-ben 911 senariusból 790 (a paenultima-hangsúly aránya 85% ill. 86%).

37 Némethy G. – egész más okokból – még Horatiusnak tulajdonította a verset: *De epodo Horatii Cataleptis Vergilii inserto*. Budapest, 1908.

38 *Medea* 770–786.